

POZNATKY O STŘEDOVĚKÉM STAVEBNÍM VÝVOJI ZÁMKU VE VRANOVĚ NAD DYJÍ

MIROSLAV PLAČEK

Obr. 1: Vranov nad Dyjí, zámek. Méně obvyklý pohled na zámek ve Vranově n. Dyji od jihozápadu zachycuje dobře jeho středověké opevnění (pohlednice z roku 1954).

ÚVODEM

Stavebně historická analýza státního zámku ve Vranově nad Dyjí (okr. Znojmo), zaměřená na středověký vývoj objektu, byla provedena na základě požadavku Památkového ústavu v Brně na konci roku 1994 (obr. 1). Je pouze první etapou práce, na níž by měl navázat průzkum barokní a novodobé stavební činnosti. Účelem prací je příprava podkladů k publikační prezentaci památky odbornějšího charakteru. Vzhledem k rozsahu příspěvku jsou výsledky uvedeny ve velmi stručné formě a bez podrobnější argumentace.

Zatímco je k dispozici relativně kvalitní zaměření určitých částí a přehledná plánová dokumentace zámku ze sedmdesátých let,¹⁾ dílčí stavebně historický průzkum se dotkl pouze části opevňovacího systému²⁾ a na zámku proběhla jen pasportizace.³⁾

1) Zaměření fasád, SÚRPMO Brno 1971; Dokumentace starého stavu - hradby, SÚRPMO Olomouc 1973; Dokumentace starého stavu - sál předků, SÚRPMO Olomouc 1972; Dokumentace starého stavu - vých. křídlo, SÚRPMO Olomouc 1973; Polohopisný a výškopisný plán z dokumentace statického zajištění zámku, Interprojekt Brno 1976; Přehledné výkresy zámku a hospodářských objektů 1 : 200, SÚRPMO Praha, nedat.

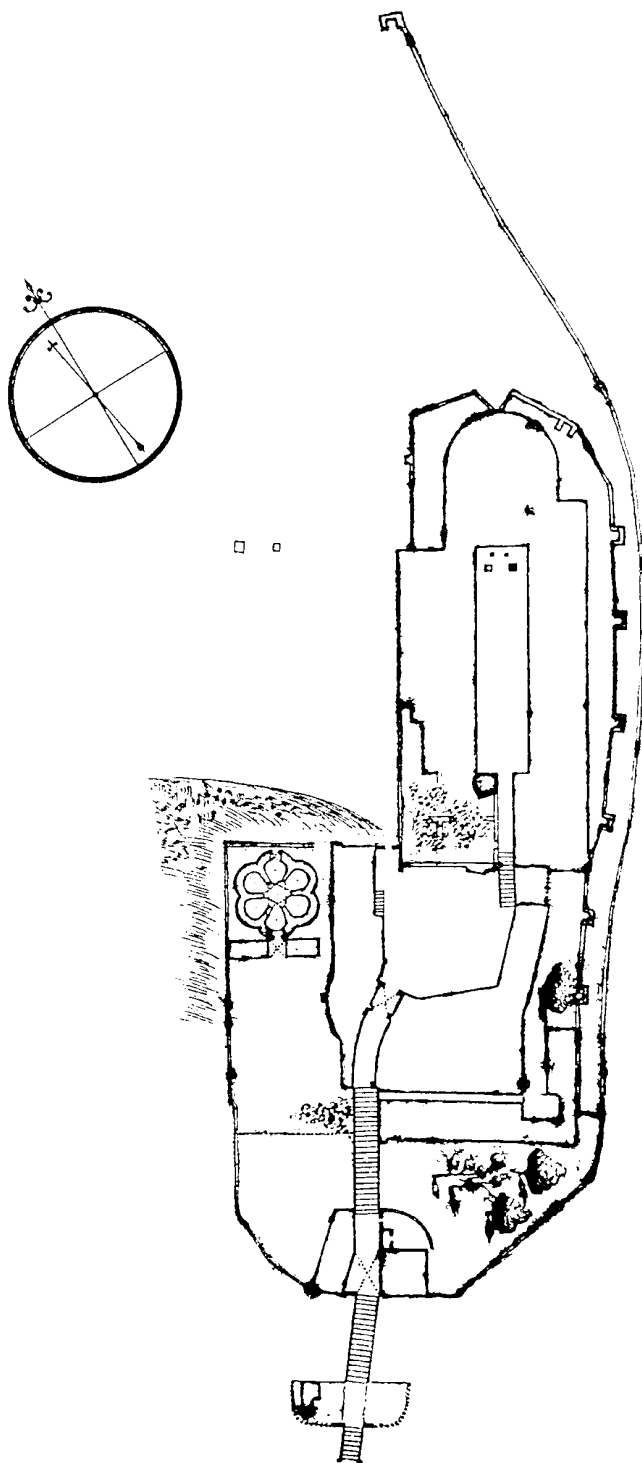
Podobně jako na Bítově se závažným nedostatkem jeví absence odborného sledování a dokumentování rekonstrukce probíhající v sedmdesátých a osmdesátých letech. Výjimkou je pozdně gotická budova předhradí s teplovzdušným vytápěním, které je vzorově prezentováno v expozici. Jedině také zde proběhl plošně nevýznamný archeologický průzkum, jenž však nezachytil původní stratigrafii, a v převrstveném zásypu nad topeništěm byla nalezena keramika 13. - 17. stol.⁴⁾ Ve výkopech pro kanalizaci, zasekaných často do skalního podloží, byly východně od kašny čestného dvora (druhého nádvoří) zachyceny vrstvy propalené mazanice podlahy bez keramických nálezů.

Rozsah zjednodušeného stavebně historického průzkumu suterénu a přízemí zámku byl omezen nepřístupností prostorů pod severovýchodní a jihovýchodní terasou a dobrým stavebně technickým stavem po provedení rekonstrukčních prací (zejména v předhradí). Situace je dále ztí-

2) Z. Gardavský, SHP opevňovacího systému - příkopy a tzv. barbakán, SÚRPMO Olomouc 1974.

3) J. Hyzler, Státní zámek Vranov nad Dyjí - pasportizace, SÚRPMO Praha 1968.

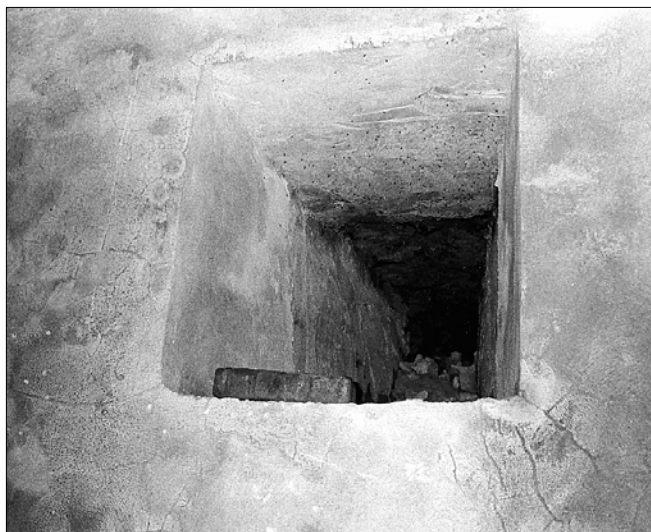
4) L. Konečný, Odkryv teplovzdušného zařízení na hradě Vranově n. Dyjí a jeho postavení v evropském vývoji, AH 8/83, s. 449 - 470.

Obr. 2: Vranov nad Dyjí, zámek. Situační plán zámku okolo r. 1710 (podle J. Úlovce).

žena tím, že není známa plánová dokumentace předbarokního stavu. Velmi cenný je situační plán, nedávno objevený v norimberském archivu Nürnberg⁵⁾ (obr. 2). Pochází z doby okolo r. 1710 a je významný pro určení tvaru bergfritu, zbořeného severního křídla a opevněného mezimostí. Také existence vedut, nebo alespoň jejich poměrně věrohodných kopií, které zachycují stav objektu před barokními a klasicistními přestavbami, poznání vývoje ve značné míře napomáhá.⁶⁾ Jsou ve skutečnosti o to důležitější, že da-

5) J. Úlovec, Plány jihomoravských měst, hradů a zámků z fondu Reichsstadt Nürnberg, Jižní Morava 32/1996, s. 267 - 293, s. 288.

Obr. 3: Vranov nad Dyjí, zámek. Dochované okénko v obvodní zdi severního křídla hradu (všechny fotografie autor, 1994).

tačně citlivé architektonické články a slohové znaky starších období na zámku, až na ojedinělé renesanční prvky, úplně chybějí. Přesto se podařilo zjistit řadu náznaků dovolujících rámcově rekonstruovat stavebně historický vývoj. Představy vývoje hradu před přestavbou na zámek vycházejí tedy z kombinace výsledků průzkumu, historických údajů, ikonografie a geofyzikální prospekce,⁷⁾ která byla provedena v rámci průzkumu. Přes jistou logiku řešení jde však o datování často jen relativní a popsany vývoj nevylučuje variantní interpretace.

SITUOVÁNÍ A ČLENĚNÍ STAVBY

Zámek ve Vranově nad Dyjí zaujímá místo zeměpanského hradu, jenž využil protáhlého, více než 110 m vysokého skalnatého ostrohu vymezeného srázem k Dyji na severu a svahem k vodoteči na jihu. Ostrožna vybíhá východním směrem ze zvlněné krajiny, do níž je tok Dyje ostře zařezán a končí strmým hřebenem nad záhybem řeky. Přírozenému rozčlenění ostrožny se hrad vhodně přizpůbil. Nejvyšší místo zaujímá zámek, jenž stojí na místě zadního hradu. Na nižší plošině stojí přední hrad - předhradí, které si uchovalo středověký rozvrh a relativně i podobu ještě zdůrazněnou romantickou úpravou z 19. století.

Přední a zadní hrad jsou na jižní svažitě straně ohrazeny dvojitým pásem hradeb. Horní pás opatřený hranolovými věžemi se připojuje k jihozápadnímu nároží předhradí a ke zdi severovýchodní terasy a vzniklý parkán je přerušen jihozápadním nárožím zámku. Dolní hradba probíhá podél horní až k jejímu jihovýchodnímu zlomu a pak dále až na konec hřebene, kde je připojena k vysunuté věži. Oba pásy mají charakter parkánu a označení horního z nich ve stavebně historickém průzkumu hradeb jako hlavní hradby je věcně i terminologicky nesprávné.⁸⁾

6) Kopie vedut hradu dat. k r. 1618 a k r. 1660 (uložené na zámku), kresba F. B. Wernera z 2. čtvrti 18. stol. (sbírka kreseb českých a moravských měst v Univerzitní knihovně. Wrocław), kolorovaná kresba z let 1794 - 1799 (ulož. na zámku).

7) Archeogeofyzikální prospekce na 1. a 2. nádvoří a terasách (dr. Hašek - ing. Plaček 1994).

8) Viz pozn. 2.

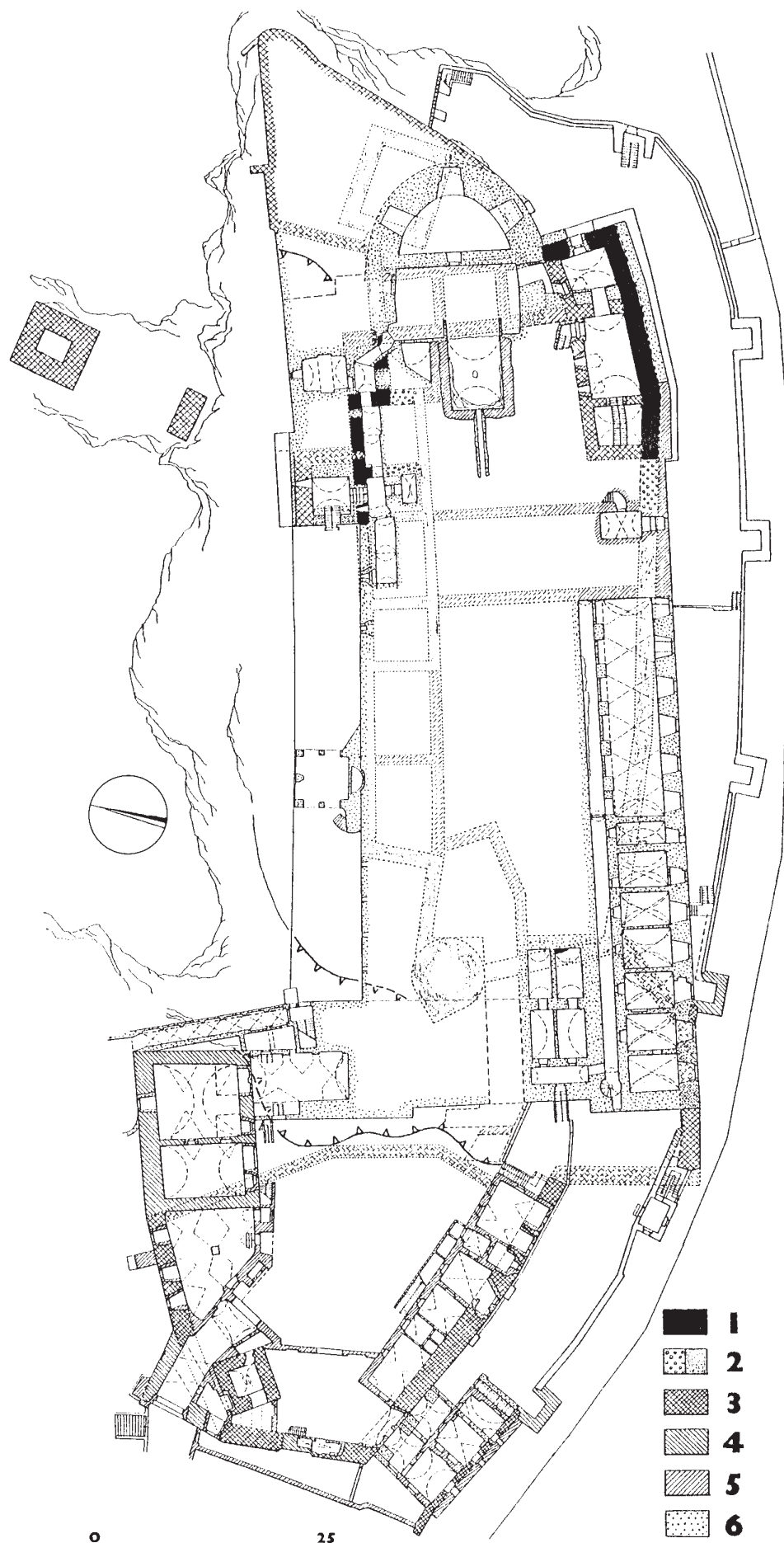
Mezi předhradím a předpolím se nachází široká nepravidelná rozsedlina se skalním sukem uprostřed. Byla přirozeně využita jako příkop, který v 15. století hradbou rozdělili na dva, přičemž západní část prohloubili a na skále uprostřed vystavěli věž, na niž navazoval přední a zadní díl mostu. Ohrazení příkopu před předhradím vybíhalo křídlovou hradbou do severního srázu, kde nebylo zapotřebí zdi. Proto je pojmenování této ohrady, ve zmíněném SHP označené jako barbakán, rovněž terminologicky pochybné. Přístavbou budovy a ohradní zdi na skalním suku získal charakter barbakánu naopak tento objekt. Předpokládanou existenci menšího příkopu před předmostím potvrdil zmíněný starý plán.

VÝSLEDKY PRŮZKUMU A INTERPRETACE GEOFYZIKÁLNÍ PROSPEKCE

A) Suterén zámku

Průzkumem v severovýchodních suterénech (obr. 4), přístupných výškově i směrově šikmou chodbou z prostoru pod sálem předků, se podařilo ověřit existenci 1,6 m silné kamenné ohradní zdi hradu v délce 18 m a její dvojí zalomení (odstupnění) dané zřejmě přizpůsobením tvaru terénu. Patrná jsou tři šterbinová okénka směřující na sever. Dvě z nich a nika renesančních dveří jsou zazděné, ale u prostředního je ve struktuře zdiva zamazaného cementovým pačokem zřetelný segmentový oblouk. Přibližně čtvercové ústí má zužující se západní okénko s překlady z velkých plochých kamenů dochované v omítnuté zdi (obr. 3).

Obr. 4: Vranov nad Dyjí, zámek. Analytický půdorys suterénu zámku a přízemí předhradí. Legenda: 1 - dochované raně gotické zdivo, 2 - extrapolované (nepřístupné) raně gotické zdivo a rekonstruovaný průběh zdiva nejstarší fáze výstavby (vč. využití geofyzikálního měření), 3 - vrcholně gotické zdivo a starší fáze předhradí, 4 - pozdně gotické zdivo, 5 - renesance, 6 - pozdější. Silně jsou vyznačeny hrany terénu zjištěné geofyzikálním měřením (kresba autor, 1996).

Obr. 5: Vranov nad Dyjí, zámek. Okénko gotického severního rizalitu směrem k vodní věži. K obvodní zdi je na spáru přiložena barokní přízdívka.

Celý suterén je víceméně chodbou proměnlivé šířky a klenutí. Kamenocihelná zeď, která chodbu vymezuje na jihu, je pozdější, stejně jako různorodé klenby. Starší (renesanční) se jeví klenba východní místnosti se zazděným otvorem dveří. Přilehlá místnost na severu je vč. klenby pozdní, stejně jako jižní skřípek s kamenocihelnými zdmi a stlačenou valenou klenbou stejného provedení. Západní sklep pod nádvořím je ohraničen pozdními kamennými, nedbale provedenými zdmi a klenbou, vystupuje nad gotickou úroveň a je osvětlen obdélným okénkem prolomeným v silně upravené starší zdi na severní terasu. Sklep pokračoval dále na západ, o čemž svědčí jednak jeho přepažení dodatečnou zdi, jednak druhé okénko ze severní terasy.

Severní místnost v ukončení východního křídla zámku je ve svahu zajištěna renesančním opěrným soklem. Přístup je cihlami obezděným průlomem ve staré hradbě, proti němu je vrcholně gotická zeď se šterbinovým zaslepeným okénkem, k níž na spáru přiléhají obě boční kamenocihelné zdi (obr. 5). Západní zdi procházejí schody do suterénu pod severní terasou, který je pozůstatkem traktu ze 17. stol. V místě schodů byl původní portál k nástupu na most k vodní věži nad řekou, která je vzhledem k terénu nepřístupná. Věž má rozměry 8 × 7,4 m a její vnitřní prostor nebyl zřejmě využitý, neboť nemá žádné okenní otvory. Díky dutině se však snížila spotřeba materiálu, ale i zatížení základové spáry. Vodorovný most vedl do zastřešené nástavby vyložené na krakorcích. Jak je vidět na vedutách ze 17. stol., most a nástavby byly provedeny ze dřeva.

Z podzemí pod Sálou předků je přístupná lichoběžníková místnost se čtvrtkruhovou klenbou, která je zbytkem zaklenutí rozlehlejšího renesančního prostoru. Patka klenby

na severu dosedala na gotickou zeď, jejíž fragment je vpravo od vstupu do suterénu. Na jihu k místnosti přiléhá velká a hluboká renesanční cisterna, asi na místě gotické. Je zčásti vytesaná do skály a zaklenutá mírně stlačenou nepravidelně valenou kamennou klenbou. Nátokový otvor byl původně ve vrcholu klenby a při výstavbě východního barokního křídla byl asi zřízen cihelný kanál v ose klenby.

Další starší prostory jsou v jihovýchodní části zámku. Zřejmě ještě gotický palác byl vložen do rohu zalamující se raně gotické hradby. Měl trojprostorový rozvrh s velkou střední síní a dvěma čtvercovými místnostmi po stranách. Východní má kamenné zdi, opět zamazané cementovým mlékem, a valenou renesanční klenbu s lunetou nad zazděným sekundárním vchodem. Stěny dlouhého průchodu do střední síně odhalují skladbu zdiva. Po 20 cm silné kamenocihelné plentě následuje stejně provedená 165 cm mocná přízdívka ke kamenné přičce paláce. Tímto způsobem stavitel Sálu předků vynesl statické boční tlaky do sešikmeného vnějšího opěrného tarasu na jihu. Střední a západní místnost jsou nově omítnuté se stlačenými valenými klenbami se segmentovými výsečemi u šikmých sklepních okének. Z krajní místnosti vedou schody do renesančního(?) skalního lochu.

Soliterní skřípek na jihu mezi gotickými a barokními sklepy respektuje polohu oválné místnosti nad ním a je přístupný po schodech z renesanční velké síně vedle ní. Větší fragment gotického zdiva ještě vystupuje z východní stěny barokních sklepů pod jihozápadním koutem nádvoří.

B) Předhradí

Proběhlo pouze ověření zběžného průzkumu, uskutečněného při příležitosti výzkumu přízemí gotické budovy při severní hradbě s teplovzdušným vytápěním. Situace byla ztížena provedenou památkovou obnovou spojenou s úplnou renovací fasád, při níž došlo k odstranění parazitních novodobých konstrukcí (např. přístavek jižní budovy) a znovu byly zakryty odhalené nefunkční architektonické články. Analýza přihlíží k publikovaným výsledkům a výstupu geofyzikální prospekce, které logicky propojuje.

Rozvrh předhradí je dán průběhem přes 2 m silné vrcholně gotické hradby s důslednou obvodovou zástavbou, z níž však do gotického období přísluší jen zmíněné stavení, jehož přízemí je interpretováno jako hradní lázeň, a nakoso postavená hranolová věž (6,2 × 6 m) u brány. Zatímco věž patří původní výstavbě, budovu L. Konečný datoval podle primárních architektonických článků patra, odkrytých při obnově (sdružená pravoúhlá okna, sedlový portál), na konec 15. stol.⁹⁾ Vzhledem k provázání zdiva hradby s příčkami budovy jde zřejmě o rozšíření staršího předhradí. Pozdně gotickému období přísluší ještě přístavba nového vstupu, přičemž původní vstup jižně od věže se projevuje novogoticky upravenou nikou v západním průčelí. Další zástavba je převážně renesanční, ale vznikala po etapách. Nejstarší se jeví jižní stavení (asi se stájemí v přízemí), k němuž se připojila dvorní zeď dnešního provozního prostoru. Mezi věž a pětiúhrou přístavbu ke gotickému stavení byla vložena budova s průjezdem. Přední hrad byl pochopitelně upravován i později (1749 klenba přízemí pětiúhlého prostoru vlevo od průjezdu, klenby gotické budovy, vnitřní niky v hradbě

9) L. Konečný, viz pozn. 4, s. 452.

na jihozápadě ap.). Pozdního původu je propojení se západním křídlem zámku a krytý most k barokní kapli Nanebevzetí P. Marie.

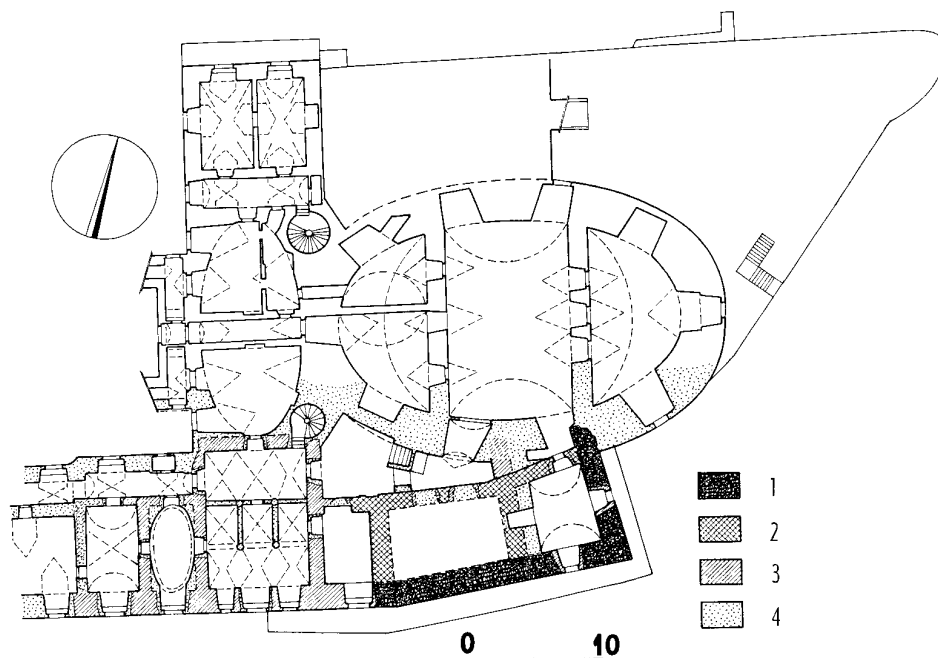
Věž má valeně klenuté přízemí ($3,3 \times 3,1$ m) s původním přístupem otvorem v klenbě a dodatečným průlomem ve zdi. První patro je také valeně klenuté a vede do něho portálek od jihozápadu přístupný po dřevěném schodišti, dříve zřejmě z hradebního ochozu. Další patra s trémovými podlahami jsou spojena vnitřním dřevěným schodištěm. Původní podstřešní podlaží mělo dřevěný ochoz na krakorcích se vzpěrami, jejichž spálené zbytky jsou dosud patrné. Dnešní dovnitř skloněné zastřešení s plechovou krytinou je skryté za romantizující obloučkovou atikou nad cihelnou římsou. Věži chybí architektonické články, což komplikuje její přesnější datování, ale zřejmě přísluší nejpozději období vrcholné gotiky.

Důležitou a nesnadno vysvětlitelnou skutečností je úsek silné staré hradby pod jihozápadním nárožím zámku, začleněný neorganicky do horního fortifikačního pásu. Hradba je vůči jižní frontě zámku lehce, ale nepochybně natočena, a u 3. věže se mírně láme k severu. Směřovala zřejmě k nároží čelní hradby zadního hradu.

Její pokračování na západním konci je vysvětlitelné pouze ostrým zlomem na sever k zakončení hradby předhradí. Ke zbourání došlo při zřízení horního parkánu. V této souvislosti se nabízí ještě varianta vedení nejstarší trasy přístupu po jižním úbočí, ve zmiňované hradbě by v tom případě byla brána a další by ústila do snížené části nádvoří zadního hradu. Příkladů, kdy šíjový příkop nebyl přemostěn (přemostění extrémně širokých příkopů bylo mimořádně technicky náročné), ale komunikace ho mýjela, je celá řa-

Obr. 7: Vranov nad Dyjí, zámek. Zbytek renesančního ostění dveří do zasypané střední místnosti jihovýchodního paláce.

Obr. 6: Vranov nad Dyjí, zámek. Analýza přízemí jihovýchodní části zámku. 1 - raně gotické zdivo, 2 - vrcholně gotické, 3 - renesanční konstrukce, 4 - pozdější (kresba autor, 1996).

da. Protože, kromě uvedené úvahy, pro to nic dalšího nesvědčí, zůstává tato varianta zatím jen možností.

Pod rampou do průjezdu zámku využívají prostor bývalého příkopu dva valeně klenuté sklípky. Západní je omítnutý a přiléhá k základům zámku, východní je z kamene s příměsí cihel. Dělicí příčka je asi pozůstatkem pilíře renesančního mostu.

Obr. 8: Vranov nad Dyjí, zámek. Renesanční sloupek použitý v tak zvané udírně.

C) Přízemí východní části zámku

Patrné jsou opět dvě místnosti gotického, renesančně upraveného paláce (obr. 6). Střední síň je nepřístupná (zásyp pod romantickou terasou). Vedly do ní renesanční portál, jehož ostění je zčásti překryto mladší zdí, a okno, obojí zazděné (obr. 7). Východní valeně zaklenutá a omítnutá místnost je od zásypu vyklizena a přístupná od severu. Také zde se projevuje staticky důležitá přízdívka přičky. Na gotickou přičku navazuje renesanční kamenná novodobě zabezpečená zeď, zabíhající do substrukce Sálu předků, v níž mizí i východní obvodní zeď hradu. Západní místnost paláce, přístupná později zazděným portálem od severu byla v renesančním období zmenšena, čímž

Obr. 9: Vranov nad Dyjí, zámek. Dovnitř zatažená, ještě předhusitská, jihovýchodní (7.) věž horního fortifikačního pásu.

se přizpůsobila rozvrhu tehdy rozšířeného křídla. To pokračovalo velkou síní, která byla při výstavbě východního barokního křídla předělena na chodbu a udírnu. Čtyři masivní renesanční toskánské sloupky (obr. 8), jejichž centrální umístění předurčuje klenební obrazec, dokládají úroveň renesanční přestavby a v případě takřka jistého sekundárního použití i existenci arkád. Renesanční jsou zřejmě i konstrukce přiček přilehlých dvou místností - pozůstatek předpokládaného jižního renesančního křídla. Oválný prostor nad solitérním sklípkem vznikl vyzděním rohů, obdélný má klenbu raně barokního charakteru.

D) První (horní) fortifikační pás

První (horní) pás opevnění vybíhá z renesanční budovy přistavěné k jihozápadnímu nároží předhradí, prochází pod jihozápadním rohem zámku a opačným koncem se na spáru připojuje k ohrazení severovýchodní terasy.

Zeď terasy je téměř po úroveň nasýpaného terénu z vrstveného gotického zdiva s otvory po lešení a je proložena řádky velkých kamenů. Gotický charakter zdiva má i zaoblené ukončení terasy a její severní část až po výstupek zdiva s opěrným pilířkem. Odtud po severní čelo východního křídla zámku je struktura zdiva shodná se zdivem severní novověké terasy.

Avšak horní pás opevnění, zpevněný sedmi gotickými věžemi, také není stavěn jednotně. Zřetelné je to zejména v části východně od jihozápadního nároží zámku, kde ještě nebyla uplatněna „betonová“ zajišťovací památková metoda. Přestože při dvojím obléhání Švédy r. 1645 došlo k vážnému poškození kurtin tohoto hradebního okruhu, je dosud vývoj dosti zřetelný. Hradba byla původně nižší a bez vystupujících věží, šířka vzniklého parkánu se pohybuje mezi 8 - 9 m. Jediná s hradbou plně svázaná a do hradby zatažená 7. věž stojí ve zlomu hradby na jihovýchodě (obr. 9), je nejslabší (má zdi do 1 m silné) a hradby na ni navazující jsou nejlépe zachované. Hradba mezi ní a severo-

východní terasou je 7 m vysoká, ochoz s cimbuřím byl jen na přilehlé polovině silné 0,8 - 0,9 m, zbytek má tloušťku pouze 0,5 - 0,6 m. Původní výška hradby, sledovatelná v jizvách po cimbuří severně i západně od věže, byla cca 4,5 m. Nástavba včetně cimbuří a ochozu je dobře zachovaná právě na kurtině mezi 6. a 7. věží. Síla hradby je zde 0,9 m a ochoz má šířku téměř 0,5 m. Sledovatelná je i spára mezi 6. věží a dolní částí hradby, zatímco nástavba hradby je s věží svázaná, a tedy současná.

Mezi 5. a 6. a mezi 4. a 5. hradební věží jsou zachovány jen přilehlé útržky staré hradby silné 0,9 a 1,0 m. Kamennocihelná přízdívka průlomů (?) je jen 0,5 m silná. Všechny dosud zmíněné věže převyšovaly hradbu o 2 m a ochoz byl opatřen cimbuřím. O nějaké starší válečné události, při níž už došlo k poškození hradeb, svědčí kurtina mezi 3. a 4. věží, kde se vedle velmi krátkých fragmentů starší hradby zachovala jen mladší hradba (v. 6,4 m, š. 0,85 m) se zazděným cimbuřím (obr. 10). Třetí věž je zbavena poprsní zídky a její vnitřní líc vstupuje do zdi zámku, která je k němu přiložena na spáru. Vnější líc kurtiny se naopak připojuje k obvodní zdi zámku, která je zde kamenná a v dolní části se oproti rovné linii jižní zdi zámku velmi mírně láme. K jejímu pokračování za jihozápadním nárožím zámku se v ostrém úhlu připojuje hradba kurtiny od 2. věže. Je zřejmé, že zde byla do hradebního pásu začleněna starší hradba, na jejíž mase spočinulo i nároží zámku.

Západní část hradebního okruhu byla nejen více přestavována, ale byla navíc povrchově zajištěna při památkové obnově, čímž jsou její vypovídací možnosti značně omezeny. Druhá věž byla romanticky přestavěna na vyhlídkový altán, z něhož vychází schodiště na dolní parkán. Zeď mezi ní a silnou starší hradbou má novější korunu a v nadzemní části je 80 cm silná. Kurtina mezi 2. a 1. věží je opět ve střední části téměř od základu barokně obnovena (má dokonce oproti starší 1 m silné substrukci posunutá zalomení) a poprsní zeď je na úroveň ochozu ubourána. Její výška je patrná ze šmorců vazby na věži. První věž má rovněž

Obr. 10: Vranov nad Dyjí, zámek. Kurtina mezi 3. a 4. věží horního hradebního pásu se zazděným cimbuřím, která byla obnovena v husitském či těsně pohusitském období.

ubouranou poprsní zídka a značně porušena je původní situace západně od 1. věže. Důvodem bylo zřízení renesanční budovy s plošinou nad patrem, která je opatřena obloučkovou atikou, a její jižní zeď zesílila sešikmená přízdívka ke gotické hradbě. Přízemí budovy bylo na jih prolomeno třemi střílnovými okny, mělo dvě místnosti a dodatečně bylo propojeno s hradbou předhradí. V 19. stol. k ní přiložili čtyři pilíře, zajišťující staticky hradbu po vylámaní niky na její vnitřní straně.

O tom, zda se zde parkánová hradba zalomila a připojila se k jihozápadnímu nároží předhradí, nelze s určitostí rozhodnout. Silně přestavěná a narušená pokračování hradby je ukončeno silně upraveným pilířem a terénní situace na západní straně předhradí je narušena zahradními terasovými úpravami. Zmíněný plán však zaznamenává v tomto prostoru dlouhé stavení, oddělené od předhradí úzkou uličkou. S uličkou koresponduje nynější parkán vymezený relativně tenkou (60 cm) zídka, završenou rovněž romantickými obloučky. Západní zeď stavení zřejmě procházela v místě dnešní horní opěrné zídky a k pilíři mostu se na plán připojovala pozdním zesílením, které se dosud dochovalo. Zda-li k výstavbě budovy posloužila gotická parkánová hradba nelze bez výkopů zjistit, ale je to dost pravděpodobné. Proti existenci parkánové hradby na západě hovoří jen zúžení příkopu, na nějž obrana kladla důraz, což ovšem nemusí nic znamenat. Naopak případné pokračování na severní straně za mostem je krajně nejisté a můžeme ho téměř vyloučit.

Opěrné zdi lemující plošinu severně od předhradí, kde na srovnaném terénu byla vystavěna barokní centrála kaple Nejsvětější Trojice, jsou zřejmě novověkého původu. Na nejstarších vedutách do počátku 18. stol. nejsou na severní straně žádné náznaky ohradních zdí, neboť skalnatý neschůdný sráz znemožňoval přístup k hradu i do průrvy využitých příkopů.

E) Druhý (dolní) fortifikační pás

Dolní fortifikační pás počíná vysunutou věží na konci ostrožny nad Dyjí. Původně byla obdobného typu jako věže prvního okruhu, nižší (v. 8,7 m) a dovnitř otevřená, posléze ji ještě goticky o 4 m zvýšili a uzavřeli a konečně její podobu vestavbou točitého schodiště změnila romantická přestavba. K věži jsou na spáru připojeny zídka nad skalní stěnu na severu a několikrát mírně zalomená hradba směřující po hraně jižního svahu jihovýchodním směrem pod horní hradební pás, kde pokračuje jako zeď dolního parkánu až pod renesanční budovu. Ve východní části zachovaná výška hradby kolísá od 2,4 do 4,8 m při tloušťce 85 až 95 cm. Koruna se však v celé délce nedochovala, takže nevíme, zda byla ukončena ochozem a cimbuřím. Proti této možnosti hovoří existence tří šterbinových

střílen východně od dodatečné kamenocihelné zídky, přepažující parkán mezi 6. a 7. věží. Za ní je parkánová zeď snižena, zarovnána betonovou mazaninou a o dosypání úrovně parkánu do snížené nivelety svědčí ústí střílny pod 4. věží. Parkánová zeď byla před průčelí věží horní hradby předložena o 1,6 - 3,2 m.

Za součást druhého fortifikačního pásu můžeme považovat ohrazení příkopu před předhradím, ač se zřejmě původně připojovalo k jihozápadnímu nároží horního hradebního okruhu. Jak již bylo uvedeno, hradba uzavírající přístup do východní části přirozené rozsedy od východu, jiho a západu je nazývána barbakánem.¹⁰⁾ Vzhledem k tomu, že opevnění zřejmě nebylo na severu uzavřeno, přístupová komunikace jím procházela po mostě, byla z něho tedy vytržena a ohrazená plocha netvořila přímou součást úseku trasy komunikace, není možné útvár považovat za typický barbakán. Průzkum byl proveden Z. Gardavským r. 1974 před zabezpečením, které smazalo řadu vývojových znaků a výsledky byly proto zčásti převzaty a místně doplněny.

Opevnění 3. příkopu má podobu nepravidelného zalamaného půloválu, jehož osy měří přibližně 66 a 44 m. Vymezení nad severním srázem tvoří zřejmě tarasní zdi vzniklé po pol. 17. stol. Účelem fortifikace byla jednak obrana proti směru hlavního útoku - přístupu od západu, jednak zabráňovalo vniknutí útočníka do příkopu z jižní strany s mírným sklonem, a tím přilnutí k čelu předhradí, resp. napadení hranolové věže s bránou stojící na skalním suku mezi příkopy zezadu. Vodorovné a svislé spáry v horní části jihozápadní hradby dokumentují proměny, jimiž fortifikace prošla. Nejprve tato část hradby stupňovitě klesala, ve druhé etapě byla nadstavěna a koruna byla upravena na plynule klesající ochoz s cimbuřím na předprsni. Dodatečně prolomené výpadní branky s půlkruhovými záklenky bez architektonicky formovaných kamenných ostění umožňova-

10) SHP dr. Gardavského cit. v pozn. 2.

Obr. 11: Vranov nad Dyjí, zámek. Detail východní části mostu. Vlevo pozdně gotický pilíř s renesančními konzolami, upravo renesanční.

ly přístup do 2. příkopu a do svahu směrem k renesanční zemní baště.

Na jižní stěně jihozápadní renesanční budovy byl před úpravami zachován otisk zidky (tl. 0,7 m), která přepažovala parkán a navazovala na předprseň východní hradby (tl. 1,35 m, v. 4 - 8,5 m). Hradba je s dolní parkánovou zdí svázaná, tedy současná a jejich společné zahrnutí do druhého fortifikačního okruhu je tudíž na místě. Zaniklá předprseň s cimbuřím na východě a jihu byla při obnově dobudována, na jihozápadě opravena a doplněna. Jižní zeď je navěnek 7 - 9,5 m vysoká, je však výrazně nižší než přilehlé úseky. Z vnitřní strany je dosypána a severním směrem stoupající terén je odstupněn kamennou tarasní zdí na maltu, jejíž navázání na hradbu dolního parkánu je přerušeno novověkým schodištěm, vloženým do upraveného skalního výchozu. Tato podélná zeď vydělovala komunikačně důležitou dolní část příkopu s výpadními brankami, takže logika naznačovala vznik současně se zřízením branek. Na zmiňovaném starém plánu však nefiguruje a je zřejmě pozdní. Dodatečně, asi při nástavbě jihozápadní hradby, byly do nároží útvaru vloženy pilíře, kryjící přilehlé úseky ochozů před střelbou od jihu. Zbytky nejpozdější gotické nebo raně renesanční úpravy ochozu zazdívkou stínek cimbuří se střelnými byly při obnově odstraněny.

Na jihozápadní hradbě byly, a zčásti ještě jsou, patrné spáry stupňovitých odskoků první fáze výstavby. Bylo jich pět a pouze v jediném místě existoval náznak původního cimbuří, odstraněného při nástavbě (2. fáze), jejíž průběžný, k jihu skloněný ochoz se schody vystupoval k věži na skalním suku. Na něm je k vnějšímu líci hradby na spáru přiloženo pravoúhlé nároží kamenocihelné zdi, zřejmě opěrné zhlaví nosníků starší dřevěné mostovky. Hradba je u paty 1,5 m silná a po zvýšení měla do jisté míry funkci štítové zdi, clonící západní frontu předhradí.

Hranolová věž a menší průjezdní budova s padacím mostem, které podle ikonografie stály na skalisku mezi mosty, tvořily barbakán, jenž byl stržen ve 2. pol. 18. stol. K severovýchodní straně cihelného rondelu, který ho nahradil, přiléhá dosud kamenná zeď s tupoúhlým nárožím, zřejmě pozůstatek budovy strážnice. Druhé kamenné nároží vystupuje z rondelu na východě. Hranolová věž byla zřejmě starší než přilehlá budova, snad průjezdná, a stála asi ještě před přeložením vstupní brány předního hradu.

Gotického původu je patrně též křídlová hradba na severozápadě, která sbíhá k severnímu srázu, na jehož okraji je svisle ukončena. Má sílu 1 m a není jasné, zda vůbec měla obranný ochoz. Hradba a na ni navazující tarasní zidky jsou zamazány betonovou mazaninou, a další informace tudíž nemohou poskytnout.

F) Mosty a příkopy

Závěry dílem opět vycházejí z průzkumu Z. Gardavského. Třetí hradní příkop se rozkládá mezi skalním sukem s rondelem a předním hradem, má šířku aproximativně 40 m, minimální hloubku téměř 8 m a z přístupných stran je ohrazen výše popsanou hradbou. Velké zemní úpravy se zidkami teras změnily v 19. stol. podstatně jeho podobu upravené přírodní rozsedliny, která se na severu měnila ve srázné skalnaté koryto. V jižní části je odstupněn pokračováním parkánové zdi a na jihu původně ústil do svahu údolí potoka.

Druhý příkop (š. 24 m, min. hl. 9 m) vycházel rovněž z údolí na jihu, jeho dno stoupá nejprve svahem, poté v přítěsaných skalních stupních pod most a na severu opět prudce klesá do skalní úžlabiny nad řekou. Nepochybně byla osekána jeho západní stěna (možná až při stavbě druhého fortifikačního pásu), a to téměř do svislice. Také přístup do příkopu od jihu omezovala kamenná zidka (tl. 0,65 m) přepažující příkop a přiložená k jihozápadní ohradní zdi 3. příkopu. V její polovině je vstup do sklípku, nad nímž stál do konce 19. stol. domek. Zajímavý je skalní loch v jihozápadní stěně příkopu, dlouhý 10 m, jenž je na konci rozšířený. Je pravděpodobně renesančního původu a jeho účel je nejistý. Vylámaní mohlo souviset s předpokládaným jižnějším uzavřením příkopu. Náznakem může být zalamovaná zidka těsně nad vyústěním příkopu, do níž je osazen recentní plot.

Současný most nahradil původní dřevěné přemostění a vznikl v několika etapách. Spojuje kořen ostrožny, kde vzniklo původně lehce opevněné předmostí. Směrové založení mostu na mezilehlé skále s rondelem ukazuje na přeložení vstupu do předhradí na konci 15. stol. Při celkové délce 68 m a šířce 4,5 m je most pozoruhodným technickým dílem.

Západní díl mostu je tvořen čtyřmi oblouky, které vybíhají ze zděného zhlaví na obou koncích a tři mírně kónických pilířů obdélného průřezu. Na rozdíl od obloukových pasů vyklenutých z plochých kamenů promíšených cihlami, jsou pilíře vyžděny z lomového kvádrového kamene s ojedinělými úlomky cihel. Patky pasů spočívají na nepravidelném krakorcovitěm vyložení z lomového kamene, které bylo osazeno na narušenou korunu pilířů.

Východní, pětiobloukový díl mostu prošel také víceetapovým vývojem. Má sice čtyři pilíře (obezděním prostoru mezi posledním a opěrnou zdí zhlaví vznikl pozdní sklípek), ale jen dva pocházejí z první etapy. Jsou vyžděny z kamene v mírně kónické formě a dodatečně půlkruhové klenební pasy spočívají na přečnělkově uspořádaných hrubě opracovaných kamenných konzolách na rozích, mezi nimiž jsou segmentové záklenky (obr. 11). Další dva pilíře mají svislé boky a jejich kamenné zdivo obsahuje, podobně jako oblouky, již cihly. Výstavbou nových pilířů a překlenutím mezer lze vysvětlit zprávu o zbudování mostu k r. 1582 Este-

rou z Dietrichštejna.¹¹⁾ Poslední etapu představuje zaklenutí dosud svoditých úseků a zřízení, resp. obnova parapetu v pokročilém 17. nebo i 18. stol. Při tom byl k poslednímu pilíři před bránou předhradí přistavěn pilíř opěrný.

G) Interpretace geofyzikální prospekce

Geofyzikální prospekci realizoval dr. Hašek koncem r. 1994. Měření bylo provedeno v prostoru čestného dvora (2. nádvoří), v západní části severní terasy, na severovýchodní terase a ve východní části 1. nádvoří před vstupní frontou zámku vč. průjezdu. Měření byla souborně zachycena morfologie terénu, zasypy a možné základy zdí, které je od projevů skalního hřbetu obtížné rozlišit. Přesto je možné udělat, hlavně v kombinaci s výsledky stavebně historického průzkumu a známou ikonografií, jisté závěry.

Protáhlá zóna vyšších odporů v západovýchodním směru signalizuje skalní hřeben využitý k založení nádvorních zdí severní zástavby. Na severním okraji nádvoří bylo pole znehodnoceno blízkostí kovového zábradlí, ale ze směru gotického zdí ve sklepech východního křídla je zřejmé, že taras nádvoří je vystavěn s využitím substrukcí starší zdi.

Existenci zdí naznačují vysoké anomálie v místě nástupu na hlavní schodiště. Směřují k předpokládaným zdem, ohraničujícím jižní renesanční křídlo (počátek barokního suterénu) a naznačují možnost předělení plochy původního hradu příčným křídlem.

Na západní části severní terasy byl zjištěn okraj terénního zlomu (průrvy příkopu), který viditelně pokračuje ve svahu pod terasou, a pravděpodobně zasypané sklepy barokního původu pod ní. Využily prudce klesající terén a napojovaly se na sklepy ve východní části. Pozoruhodné výsledky přineslo měření na severovýchodní terase, kde existuje velmi vysoká liniová anomálie, nejspíše zdí věžovitě stavby známé z nejstarších vedut. Zacházela pod Sál předků, jak již předpokládal Z. Gardavský. Další zóna, odbočující k severu, směrově koresponduje se starším zdí vystupujícím z lince terasy, k němuž byla část terasy s romantickým, tzv. vítězným obloukem přistavěna.

Také ve východní části 1. nádvoří byl před vstupní frontou zámku zachycen skalnatý okraj příkopu, ale velmi vysoká lineární anomálie ukazuje na pravděpodobné zdí, k němuž byl terén nádvoří od západu dosypán. Projmutí zóny před průjezdem může značit nástup na přemostění příkopu před zadním hradem, a tedy uchování starší trasy přístupu do zámku. Severní část zóny směřuje na zlom hradby předhradí a skutečně ukazuje na možnost rozšíření předního hradu o gotickou budovu, situovanou na původně nevyužitý skalní výběžek ve 2. pol. 15. stol.

ZAŘAZENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE DO HISTORICKÉHO RÁMCE

Impozantní a vysoce umělecky hodnotný zámek ve Vranově působí již svou dominantní polohou i neobyčejnou schopností stavitelů skloubit architekturu s přírodním prostředím. Tento soulad je o to pozoruhodnější, že zámek ne-

ní jednotným dílem, ale vznikl celá staletí. Už samotná poloha byla ideální pro stavbu hradu, jenž byl předchůdcem zámku. Přestože do poloviny 16. stol. nabyl komplex sídla dnešního rozsahu a ve středověké podobě existoval déle, současný vzhled a rozvrh hmot získal převážně v letech 1680 - 1850. Díky vedutám zobrazujícím zámek v 17. a 18. stol.,¹²⁾ pozůstatkům hradu v podzemí, zachovalým částem předního hradu a opevnění a využitím moderní vědecké metody - geofyzikální prospekce - je možno jeho středověkou podobu a vývoj se značnou pravděpodobností rekonstruovat.

Počátky hradu Vranova jsou neznámé. Poprvé se z temnoty věků vynořil v krátké zmínce v Kosmově kronice k roku 1100,¹³⁾ aby v ní na dalších sto let zase zmizel. Obecně se soudí, že byl vybudován jako součást tzv. břeťslavské obranné linie, zabezpečující od poloviny 11. stol. jižní a jihovýchodní hranice Moravy. Ovšem možné je jeho zřízení až po bitvě u Mailberka, ve které v roce 1082 kníže Vratislav II. zastavil rakouskou expanzi.¹⁴⁾ Podoba a rozsah hradu v této době nám zcela uniká, ale nepochybně to bylo hradisko ze dřeva a hlíny. Protože při nedávné památkové obnově nebyla na předhradí nalezena keramika starší 13. století,¹⁵⁾ rozkládalo se hradisko asi jen na místě hlavních zámeckých budov, pozdějšího zadního hradu. Valové opevnění postačilo zřídit na jižní a západní straně, neboť zbývající byly spolehlivě chráněny skalnatým srázem.¹⁶⁾

Hrad byl sídlem nižší zeměpanské správy v čele s kastejány, doloženými od počátku 13. století. Patřil ke znojemskému úřadu, ale po zániku úřadu a územní reorganizaci se nestal střediskem samostatného kraje jako blízký Bítov. Ve falzech pro zábrdovický klášter, hlásících se do počátku 13. stol., se objevují Bertherus a Nezamysl z Vranova, zřejmě hradní úředníci, přičemž první je zaručeně doložen v roce 1221.¹⁷⁾ Poté je známá řada kastejánů, kteří se od roku 1256 důsledně uvádějí již jako purkrabí.¹⁸⁾ Blízkost rakouské hranice a infiltrace rakouské nobility způsobila, že se do těchto funkcí dostávají feudálové rakouského původu. Z Rakouska pocházel možná už Albert (Albrecht), jenž byl purkrabím r. 1234, ale jistě Vilém Schenk z r. 1239 a Vikart z Trnavy z let 1256 - 1262.¹⁹⁾ Zdá se, že počátky kamenného hradu můžeme spojit s těmito osobnostmi. Napovídají tomu nejen jisté náznaky rakouských vlivů na hradní architekturu jižní Moravy, ale i to, že rod Schenků si již v polovině 13. století nedaleko odtud vystavěl svůj soukromý hrad Šenkenberk.²⁰⁾ Iniciátorem přestaveb zastaralých zeměpanských hradisek na vrcholně středověké kamenné hrady byl přiro-

12) Viz pozn. 2.

13) Kosmova kronika česká, ed. K. Hrdina, Praha 1950, s. 152.

14) Srov. P. Zaoral, Hrad Vranov a jeho zboží do začátku 15. století, Jižní Morava 14/1978, s. 86-95, s. 87.

15) L. Konečný, viz pozn. 4, s. 453.

16) Možnost, že hrad 11. a 12. stol. byl situován v záhybu řeky na místě městečka s románským kostelem a pozdně románským karnerem není sice vyloučena, ale je nepravděpodobná.

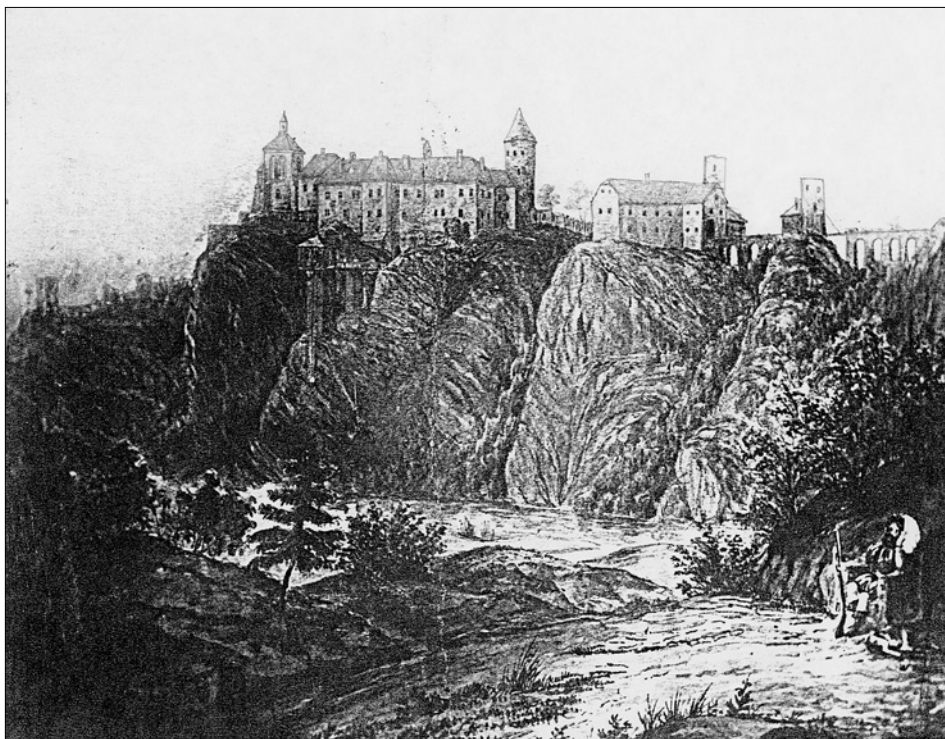
17) CDB II, č. 363; č. 364; č. 213.

18) R. 1224 jsou kastejáni bratři Vznata (Wata) a Bohuslav, 1226 - 1229 sám Bohuslav, jenž se po Vranově píše ještě 1232 (CDB II, č. 264; č. 288; č. 321; CDB III, č. 24).

19) Purkrabím a prefektem byl Albert (CDB III, č. 87; č. 85), posledním kastejánem Vilém (CDB III, č. 212), purkrabím Vikart (CDB V, č. 69; č. 308).

20) M. Plaček, Vztahy mezi hradním stavitelstvím moravského a rakouského horního Podyjí, XX. Mikulovské sympozium 1990, Brno 1991, s. 247 - 259; Z. Měřinský - M. Plaček, Hrad Šenkenberk a jeho úloha v kolonizaci širšího Znojemska, AH 18/93, s. 211 - 222.

11) T. Kubátová - A. Bartušek, Státní zámek Vranov nad Dyjí, Praha 1957, s. 2.

Obr. 12: Vranov nad Dyjí, zámek. Vranovský hrad v r. 1660. Kresbná kopie z 19. stol. dle nezvěstné malby.

ženě panovník a královská komora je také financovala, ale na jejich úřednících záviselo, jak k ní přistoupí.

Nejprve byla zřejmě na skále v zadní chráněné poloze postavena mohutná hranolová věž (cca 12 × 10 m). Na vedutách ze 17. stol. má v patře vysoká lomená okna s kružbami, je to tedy nepochybně hradní kaple (obr. 12). V této podobě však nemůže z počátků hradu pocházet, a tak asi jde o obytnou věž, dodatečně upravenou na kapli. Nemůžeme však vyloučit, že se zde prosadily jiné podunajské vlivy výstavbou tzv. Turmkapelle (u nás např. Landštejn),²¹⁾ ale rozhodně neměla pokročilou podobu zachycenou vedutou. K věži se připojovala dva metry silná kamenná hradba, která nahradila starý val a uzavírala plochu přibližně 100 × 35 m. Do jejího čela byla vetknuta vysoká okrouhlá věž s břitem o průměru jen okolo 8 m, která chránila bránu. Existovala až do druhé pol. 18. stol., zachycuje ji ještě veduta F. B. Wernera (obr. 13), potom však byla zbourána do základů. Hlavní obytná budova - patrový palác, stála na okraji skály na severu. Ze sníženého přízemí se zachovala jen část obvodní zdi se třemi střílnovitými okénky.

S přestavbou se započalo zřejmě už před polovinou 13. stol. a vzhledem k velkému rozsahu probíhala asi ještě za purkrabího Alberta, jenž patřil do okruhu osob věrných králi Přemyslu Otakarovi II. až do posledních chvil před jeho tragickým koncem na Moravském poli roku 1278. Purkrabím však už tehdy byl Kuna, přímý předek pánů z Kunštátu, jenž rok nato následoval královnu vdovu do jejího azylu na Hradci u Opavy.²³⁾

21) Srov. Z. Měřinský - M. Plaček, Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek, AH 13/88, 217-246, s. 223.

22) Palác byl troj- až čtyřprostorový a na vedutách zabírá levou část budovy s připojeným rizalitem. Pravá část od dvojice sdružených oken je zřejmě již renesanční. Místo čelní hradby naznačuje jinak nezařaditelný útržek starého zdiva ve východní části JZ sklepů.

23) Albert se uvádí jako purkrabí v l. 1267-1273, ale po Vranově se píše

Osudy Vranova za pohnutých dob po roce 1278 a za vlády Václava II. nejsou známy, ale sklonku jeho panování snad můžeme připisat stavbu předhradí s hranolovou věží.²⁴⁾ Předhradí je dochováno dodnes téměř v původním rozsahu. Původně mělo tvar nepravidelného mnohoúhelníka hradby 2 m silné. Jen na méně strmé jihovýchodní straně asi vybíhala zeď do svahu a po založení se připojila k nároží zadního hradu. Kromě hranolové věže stály v předhradí nejvýše dřevěná hospodářská stavení. Brána byla prolomena v hradbě pod věží, v místě romanticky upraveného výklenku.

Velkou stavební aktivitou zřejmě neoplývalo období zmatků po zavraždění posledního Přemyslovce Václava III. v roce 1306. Královské statky rozchvátala dravá šlechta, z nichž vynikali páni z Lipé. Vranov roku

1317 spravoval Vilém, služebník Jindřicha z Lipé. Původní úchvat legalizovala smlouva, podle níž král Jan Lucemburský směnil s Jindřichem Jevíčkem a Vranov za Tachov. Při této příležitosti bylo vyjmenováno zboží, které k hradu patřilo. Městečko Vranov a 13 vesnic bylo však jen zbytkem původního rozsáhlého panství.²⁵⁾

Po smrti Jindřicha v roce 1329 snad Vranov zdědili synové, ale význam hradu na rakouské hranici vyvolal tlak na vrácení hradu. Uskutečnilo se asi ještě před velkou revindikací vlnou markraběte Jana Jindřicha a v r. 1354 vystupuje ve funkci purkrabího Petr Hecht z Rosic.²⁶⁾ Jan Jindřich si okolí Vranova oblíbil, vystavěl poblíže lovecký Nový Hrádek a pozornost věnoval pravděpodobně i Vranovu. Jemu lze přičíst vybudování nového paláce, jehož dolní partie jsou zachovány v nároží pod jihovýchodní terasou. To zřejmě dovolilo přestavět patra staré obytné věže na kapli, k níž se někdy v této době připojila zeď, uzavírající terasu s vyhlídkou na řeku. Úvahy o tom, že Jan Jindřich inicioval také stavbu předního hradu se jeví za daného stavu poznání nereálné a zdá se, že předhradí je starší.²⁷⁾

ještě 1277 a 1278 (CDB V, č. 513; č. 693; č. 846; č. 875). Kuna byl purkrabím v lednu 1278, na Hradci v říjnu 1279 (CDB V, č. 857; CDM IV, č. 168).

24) Jedinou konkrétní zmínku z r. 1289 představuje Vavřinec z Vranova, o němž nevíme, zda byl úředníkem, nebo zástavním držitelem (CDM VII, S. č. 147). Pocházel buď z Hrutovců nebo z Plavče.

25) Situace byla složitější, neboť v r. 1316 měl hrad převzít Jan Čambor (ze Stítů), r. 1317 byl spoluvlastníkem Čeněk z Lipé a r. 1318 Rajmund z Lichtenburka (CDM VII, S. č. 194; CDM VI, č. 114; Zbraslavská kronika, ed. Z. Fiala, Praha 1976, s. 467, 315).

26) Už v r. 1346 při dělbě majetku mezi Jindřichovy dědice Vranov nefiguruje. Hecht byl současně purkrabím na blízkém Frejštejně (CDM VII, č. 633; CDM VIII, č. 283).

27) Nový Hrádek byl založen po r. 1358 (M. Plaček, Nový Hrádek, Brno 1992, nestr.). Přední hrad ve Vranově nemá žádné datovatelné detaily, avšak síla hradby a postavení věže nakoso za ní působí do jisté míry archaicky. Pro časnější vznik svědčí též keramika datovatelná do 13. stol.

Obr. 13: Vranov nad Dyjí, zámek. Perokresba zámku od F. B. Wernera z druhé čtvrtiny 18. stol. (výřez).

Zřejmě ve 14. století také znovu řešili otázku zajištění vody, neboť vykopání studně na vysoké skále nepřicházelo v úvahu. Cisternu na dešťovou vodu, snad na místě renesanční, zachované pod Sálem předků, doplnil zdroj nad jiné jistý - voda z Dyje. Vytahovala se okovem na věž postavenou na skalisku, k níž vedl dřevěný most podepřený pilířem (obr. 14). Nástup na most zprostředkovala branka v přístavku paláce, jenž je též zčásti zachován v suterénu východního zámeckého křídla. Celý systém je dobře patrný z nejstarších zobrazení hradu.

Dlouholetým purkrabím Jana Jindřicha na Vranově byl Sezima z Janštejna, naposledy se uvádí roku 1373, ale zůstal jím asi až do své smrti v r. 1375.²⁸⁾ Přes rozvrat zeměpanského majetku za bojů mezi syny Jana Jindřicha v předhusitském období nemáme žádné doklady o zcizení Vranova, což vytvořilo podmínky pro jeho další opevňování, jak si neklidná doba vyžadovala.²⁹⁾

Nové opevnění (obr. 15) chránilo hrad na méně strmé jižní straně ostrožny nad údolím potoka. Necelý metr silná, o něco nižší hradba se připojila k opevnění terasy pod kaplí a vedla podél zdi zadního hradu a předhradí nejméně k jeho nároží nad šijovým příkopem. Ve zlomu na východě měla jedinou dovnitř otevřenou věž, která z linie hradby nevystupovala. Podle všech znaků lze soudit na vznik ještě ve 14. století, v každém případě před r. 1411, kdy zemřel markrabě Jošt.

V husitském období získával král Zikmund prostředky na vedení války zástavami zbytků komorního zboží a husity zkrúšených církevních institucí. Tak r. 1421 došlo i na

Vranov, zastavený Smilovi Bítovskému z Lichtenburka, po němž ho držel syn Jiří z Bítova, Vranova a Štítar se svými bratry.³⁰⁾ Jiří byl význačným válečníkem a své schopnosti už od r. 1440 uplatňoval nejen v domácích rozbrojích, ale i jako žoldnér v Rakousku a Uhrách. Zkušenosti z husitských válek a neklidná doba byly impulzem k rozvoji fortifikací obecně, o to víc je využila osoba Jiřího zaměření. Žil poměrně dlouho, neboť zemřel po r. 1481. Do své smrti dokázal vranovský hrad proměnit v prvořadou pevnost, která takřka v nezměněné podobě dokázala odolat švédským vojskům o půldruhé století později.³¹⁾

Obr. 14: Vranov nad Dyjí, zámek. Věž pro čerpání vody z řeky a pilíř mostu.

28) Sezima se uvádí v l. 1365 - 1373 (ZDB IV, s. 372; V, s. 353; VI, s. 145). Z deskových zápisů z l. 1365 a 1379 je zřejmé, že je totožný se Sezimou z Janštejna (ZDB IV, s. 372; VI, s. 650). Bližší neznámý purkrabí je ještě zmíněn v l. 1386 a 1397 (CDM XI, č. 391; č. 412).

29) V r. 1411 zde byl (asi purkrabím) bratr Jíry ze Mstěnic, který se však rovněž zapojil do tehdejších feudálních rozbrojů (KP II, s. 216).

30) Zástavu Smilovi zachytil A. Sedláček, Zbytky register králův římských a českých z let 1361-1480, Praha 1914, s. 130; Jiří se po Vranově píše od r. 1434 (KP III, s. 86). O bratřech Smilkovi, Jindřichovi a Janovi blíže L. Hosák, Páni z Lichtenburka na Bítově, Cornštejně a Vranově, Jižní Morava 4/1968, s. 59 - 67, s. 63.

31) Srov. R. Urbánek, České dějiny III/1, s. 586; III/2, s. 41; III/4 1448, s. 619, 670; L. Hosák, viz pozn. 30, s. 63; KP V, s. 379.

První fázi přestavby opevnění mohl ještě iniciovat otec Jiřího Smil z Lichtenburka, který působil ve službách krále Zikmunda v Uhrách, kde se seznámil s ta mějšími fortifikacemi.³²⁾ Ke zvýšené parkánové hradbě bylo do roku 1440 přistavěno šest dosud zachovaných hranolových dovnitř otevřených věží, ale s tím se Jiří nespokojil. V další etapě před tímto hradebním pásem nechal zřídit dolní parkán, jehož hradba sbíhala až k věži na konci hřebene. Současně na opačné straně obehnal hradbou příkop před předhradím. Zeď se připojila ke skalisku mezi příkopy, kde vznikla mostní věž. Úvahy o obsazení Vranova královským vojskem při příležitosti dobytí Cornštejna v r. 1465 jsou sporné. Z určitých náznaků však vyplývá, že k nějakému obléhání do poloviny 15. století došlo.³³⁾

Archléb z Boskovic již r. 1525 vyměnil Vranov za zboží třebíčského kláštera, ale po

33) V době obléhání Cornštejna, který patřil Hynkovi z Lichtenburka, byl Jiří z Vranova členem Jednoty poděbradské (L. Hošák, viz pozn. 30, s. 63). Náznakem poškození při obléhání je vysprávka kurtiny mezi 3. a 4. věží horního parkánu, která pochází z 2. fáze výstavby, přehradila tedy průlom ve zdi z 1. fáze.

tříleté pernštejské epizodě se zde do r. 1552 usadil Zdeněk Meziříčský z Lomnice. Majitelé se dále často měnili a nevytvořily se vhodné podmínky pro rozsáhlejší stavební podniky. Až za Esteru z Dietrichštejna (po r. 1570), která panství držela devatenáct let a za jejích dietrichštejských nástupců, došlo k větší stavební činnosti. Pozitivně víme o tom, že Estera dala postavit mosty.³⁵⁾ Nešlo však o novostavbu, ale velkou přestavbu. Zadnímu mostu přibýly dva vložené pilíře a oba mosty dostaly klenuté oblouky nesoucí zděnou mostovku. Jen koncové části zůstaly nadále svodité. V této podobě jsou zachyceny na nejstarších vyobrazeních.

Zvýšené nároky na pohodlí a módní tlaky vyvolaly přestavbu hradu v renesančním slohu. V zadním hradě byl přitom raně gotický palác prodloužen až k bergfritu a východní křídlo sahalo téměř k věži s kaplí. Vedutami je renesanční podoba do jisté míry dokumentována, ale tato zobrazení nevypovídají nic o části skryté za budovami. Nalezené pozůstatky ukazují, že i vrcholně gotický palác byl prodloužen k západu a výsledky geofyzikálního měření naznačují možnost existence příčného křídla. Dělo asi hrad na dvě menší nádvoří. Podle toskánských sloupků druhotně osazených do velké síně bylo alespoň jedno vybaveno arkádovým ochozem.

Značně byl přestavěn i přední hrad. Hospodářská a obytná stavení (pro čeleď) obklopila postupně jeho dvůr a pohltila i věž. Díky menšímu zájmu pozdějších majitelů se předhradí, jen nepříliš romanticky upravené, dodnes zachovalo v podobě z první poloviny 17. stol. (obr. 16). Při jihozápadním nároží vznikla v horním parkánu rozměrná renesanční budova zastřešená plochou zděnou střechou, na jejíž terase mohly být umístěny lehčí palné zbraně. Před čelem předhradí, snad rovněž v parkánu postavili druhé renesanční stavení, které však zmizelo a v jádru renesanční budova stojí i ve vyvýšené části předmostí.

Moderní fortifikační prvek představuje hliněný plošinový val na jihu, jenž se táhl podél dolní parkánové zdi. Sloužil k postavení děl proti stráni za údolím a zdá se, že byl zřízen až v průběhu třicetileté války. Zachován je jen na východě, větší část byla zničena pozdními terasovými úpravami. Trojím švédským obležením v letech 1641 a 1645, případně požárem v roce 1665 končí období středověkého hradu. Po něm začíná éra přeměny v přepychové zámecké sídlo novověku.³⁶⁾

Obr. 16: Vranov nad Dyjí, zámek. První nádvoří (přední hrad) po památkové obnově.

Seznam použitých zkratk:

- AČ - Archiv český čili staré písemné památky české a moravské (edice)
- AH - Archaeologia historica
- CDB - Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (edice)
- CDM - Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (edice)
- KP - Libri citationum et sententiarum seu Knihy púhonné a nálezové (edice)
- ZDB - Die Landtafel des Markgrathumes Mähren, Brünnner czuda - Moravské zemské desky, kraj brněnský (edice) desky

35) V. Peřinka, *Vlastivěda moravská, Vranovský okres*, Brno 1906, s. 53 - 55; ZDB XXV, č. 256, s. 49, 51; ZDB XXVI, č. 284, s. 363 - 364; XXVIII, č. 34, s. 393. Mosty se stavěly v l. 1578-1579 - T. Kubátová - A. Bartušek, viz pozn. 11, s. 2. Od Esteru získal 1589 Vranov bratr Adam z Dietrichštejna. Jeho syn Maxmilián ho r. 1601 prodal Hanuši Volfartovi Streunovi ze Schwarzenau.

36) V. Peřinka, viz pozn. 11, s. 55, 56; T. Kubátová - A. Bartušek, viz pozn. 11, s. 3.

ERKENNTNISSE ÜBER DIE MITTELALTERLICHE BAUENTWICKLUNG DES SCHLOSSES IN VRANOV NAD DYJÍ (FRAIN, KREIS ZNAIM)

Die Zusammenfassung der neuesten Erkenntnisse über die Entwicklung des Schlosses bis zum barocken Umbau geht von der Untersuchung, die im Jahre 1994 der Autor durchgeführt hat, hervor. Die Methode der Kombination der Forschungsergebnisse, historischer Daten, der Ikonographie und geophysikalischer Messungen führte mit gewisser Wahrscheinlichkeit zur Rekonstruktion der Grundrissgestaltung der Burg und ihrer Entwicklung. Es ist gelungen, das Mauerwerk der ältesten Bauphase der Burg samt drei Fensterchen in dem östlichen Souterrain zu identifizieren, ferner wurde durch die Methode der geophysikalischen Prospektion der nördliche, in der Renaissancebauphase erweiterte Palas und eine Seite des viereckigen Wohnturmes (?), der unter den Ahnensaal hinreichte entdeckt, und aus dem Plan aus der Zeit um 1710 konnte man den Platz des runden Turmes mit einem Grat herauslesen. Die gut erhaltene Disposition der vorderen Burg mit dem schräg gestellten viereckigen Turm wurde mit Hilfe der geophysikalischen Messung um einen Graben und eine Mauer (?), die die Vorburg im Osten abgrenzte, ergänzt. Unter der südwestlichen Ecke des Schlosses wurde eine Mauer festgestellt, die den Graben abspernte und die Burg mit der Vorburg verband. Diese Gestalt hat die Burg bis Ende des 13. Jahrhunderts bekommen. Die ältere, holzlehmige Burg, die zum Jahr 1100 erwähnt wurde und die einen Bestandteil der Befestigung gegen Österreich bildete, verschwand spurlos während des Umbaus, mit dem vielleicht schon im ersten Drittel, spätestens aber in der Mitte des 13. Jahrhunderts begonnen wurde. Es haben sich Feudalherren österreichischer Herkunft (Albert, Wilhelm Schenk und Wichard von Tierna) darauf beteiligt, die in Burggrafenämtern tätig waren. Deswegen ist hier der Donau-Wohnturm, beziehungsweise die Turmkapelle zur Geltung gekommen.

Eine regere Bautätigkeit hat wieder erst die Regierungsepoche des Markgrafen Johann Heinrich gebracht, in der ein Palas im Südwesten erbaut wurde, von dem ein Teil des Erdgeschosses und später eingewölbte Souterrainräume erhalten geblieben sind. Aus derselben Zeit stammt auch ein Wasserturm für das Thayawasser-Schöpfen, ein Brückenpfeiler und ein, den Zugang sichernde Risalit. Es mag wohl sein, dass damals der Wohnturm zur Turmkapelle umgebaut wurde. Man kann auch den Anfang des Aufbaus des oberen Zwingers im Süden, vorläufig nur mit einem eingezogenen Turm, nicht ausschließen. Auf jeden Fall entstand er spätestens unter dem Markgrafen Jodokus (1375 - 1411). Die Leihbesitzer Smil und sein Sohn Jiřík Bitovský von Lichtenburg haben die obere Zwingermauer mit sechs viereckigen Türmen verstärkt, sie haben vor der Mauer den unteren Zwinger errichtet, der im Osten mit einem herausgeschobenen Turm beendet wurde und der an die Befestigung des dritten Grabens angeschlossen war. Auf dem Felsen zwischen den Gräben entstand ein weiterer viereckiger, wahrscheinlich Durchfahrtsturm, der nach der Mitte des 18. Jahrhunderts gleichzeitig mit dem Bergfried entfernt wurde. Die Qualität der Befestigung bekräftigt die Tatsache, dass die Burg um mehr als hundertfünfzig Jahre später der Belagerung von Schweden zweimal widerstand. Gegen Ende der gotischen Epoche wurde in der Vorburg ein Gebäude mit der Warmluftheizung erbaut und das Tor, zu dem Brücken auf neuen gemauerten Pfeilern gerichtet wurden, wurde verlegt.

Die Renaissance brachte die Verlängerung des nördlichen Palas und die Verbindung der Palasse im Osten, vielleicht auch in der Form eines geschlossenen kleinen Burghofes. Die Existenz der Arkadenloggien beweisen toskanische Säulchen im Erdgeschoss des heutigen Ostflügels, die sekundär benutzt wurden. Mit Renaissancegebäuden wurde auch der

Hof der Vorburg umbaut. Der Umbau der Brücken (Weitere Pfeiler und ein gemauerter Brückenbelag) unter Estera von Dietrichstein (1578 - 82) ist positiv belegt. Vor dem Dreissigjährigen Krieg wurde die vorbarocke Entwicklung der Burg vollendet und ihre Gestalt stellen Veduten aus den Jahren 1618 und 1660 dar. Im Jahre 1680 hat der Bau des barocken Schlosses mit dem grossartigen Ahnensaal angefangen und mit seiner Vollendung nach der Mitte des 18. Jahrhunderts hat das Schloss sein heutiges Aussehen bekommen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Weniger gewöhnliche Ansicht des Schlosses in Vranov nad Dyjí vom Südwesten erfasst gut seine mittelalterliche Befestigung (Ansichtskarte aus dem Jahre 1954).

Abb. 2: Vranov nad Dyjí, Situationsplan des Schlosses um 1710 (nach J. Úlovec).

Abb. 3: Erhaltenes Fensterchen in der Umfassungsmauer des nördlichen Burgflügels.

Abb. 4: Vranov nad Dyjí, Analytischer Grundriss des Schlosssouterrains und des Erdgeschosses der Vorburg. Legende: 1 - erhaltenes frühgotisches Mauerwerk, 2 - extrapoliertes (unzugänglich) frühgotisches Mauerwerk und rekonstruierter Verlauf der ältesten Bauphase (einschliesslich der Auswertung der geophysikalischen Messung), 3 - hochgotisches Mauerwerk und eine ältere Bauphase der Vorburg, 4 - spätgotisches Mauerwerk, 5 - Renaissance, 6 - späteres Mauerwerk.

Abb. 5: Vranov nad Dyjí, Fensterchen des gotischen nördlichen Risalits in der Richtung gegen den Wasserturm. Zur Umfassungsmauer wurde eine barocke Anmauerung an die Fuge angelegt.

Abb. 6: Vranov nad Dyjí, Analyse des Erdgeschosses des südwestlichen Schlosssteils. Legende: 1 - frühgotisches Mauerwerk, 2 - hochgotisches Mauerwerk, 3 - Renaissancekonstruktion, 4 - später.

Abb. 7: Vranov nad Dyjí, Rest der Renaissance-Türleibung vom zugeschützten mittleren Raum des südöstlichen Palas.

Abb. 8: Vranov nad Dyjí, Renaissance-säulchen verwendet in der sog. Räucherzimmer.

Abb. 9: Vranov nad Dyjí, Eigegogener, noch vorhussitischer südöstlicher (7.) Turm des oberen Befestigungsgürtels.

Abb. 10: Vranov nad Dyjí, Kurtine zwischen dem 3. und 4. Turm des oberen Mauergürtels, mit der zugemauerten Zinne, die in der hussitischen oder vorhussitischen Epoche erneuert wurde.

Abb. 11: Vranov nad Dyjí, Detail des östlichen Brückenteils. Links spätgotischer Pfeiler mit Renaissancekonsolen, rechts ein Renaissancepfeiler.

Abb. 12: Burg in Vranov im Jahre 1660. Zeichnerische Kopie aus dem 19. Jahrhundert eines verschollenen Gemäldes.

Abb. 13: Federzeichnung des Schlosses in Vranov von F. B. Werner aus dem zweiten Viertel des 18. Jahrhunderts.

Abb. 14: Vranov nad Dyjí, Turm für das Schöpfen des Wassers vom Fluss und ein Brückenpfeiler.

Abb. 15: Vranov nad Dyjí, Situationsanalyse der äusseren Burgfortifikation. Legende: 1 - vorhussitische Epoche, 2 - hussitische und Georg von Podiebrad-Epoche, 3 - Jagellonen-Epoche, 4 - Renaissance, 5 - später.

Abb. 16: Vranov nad Dyjí, erster Burghof (vordere Burg) nach der Instandsetzung.

(Alle Fotos, Vermessungen und Pläne Autor.)

(Übersetzung J. Kroupová)